

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2023-1/2

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2023

TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING TARKIBIY QISMLARI

T.A.Yuladsheva, katta o'qituvchi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq

Annotatsiya. Ushbu maqolada tanqidiy fikrlash bo'yicha nazariy ishlarni tahlil qilish bilan birgalikda, uning asosiy tarkibiy qismlari: motivatsion, kognitiv, faoliyatli va refleksiv, shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi psixologik-pedagogik mezonlarni o'lchashda asosiy ko'rsatkichlar – yuqori, o'rta va quyi darajalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, tarkibiy qismlar, darajalar, ko'nikma va malakalar.

Аннотация. В данной статье, наряду с анализом теоретических работ по критическому мышлению, его основным компонентам: мотивационному, когнитивному, деятельностному и рефлексивному, а также основным показателям измерения психолого-педагогических критериев в развитии критического мышления - высокий, средний и более низкие уровни рассматриваются.

Ключевые слова: критическое мышление, компоненты, уровни, навыки и компетенции.

Abstract. In this article, together with the analysis of theoretical works on critical thinking, its main components: motivational, cognitive, active and reflexive, as well as the main indicators in measuring the psychological and pedagogical criteria in the development of critical thinking - high, medium and lower levels are considered.

Keywords: dictionary work, new words, vocabulary, innovative methods, speech content, translation, phraseology.

Mazkur ishda tanqidiy fikrlash bo'yicha nazariy ishlarni tahlil qilish bilan birgalikda, uning asosiy tarkibiy qismlari haqida ham to'xtalib o'tishni joiz topdik va ularni quyidagicha nomladik. Ular: motivatsion, kognitiv, faoliyatli va refleksiv komponentlardir.

Motivatsion komponent tanqidiy fikrlashning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir, chunki har qanday faoliyatda muvaffaqiyatga erishish shaxsning tegishli manfaatlari, ehtiyojlari, motivlari va yo'nalishsiz mumkin emasligi aniqlangan. Bizning tadqiqotimizdagi motivatsion komponent ma'lum bir vaziyatda boshqa tarkibiy qismlarning rivojlanishini bashorat qiladi, chunki talabalarning tanqidiy fikrlashdan xabardorligi, shaxsiyatni rivojlantirishdagi roli uning samarali shakllanishiga ijobiy turtki berishi mumkin. Motivatsion komponent o'zining ijobiy niyatli tajribasini faollashtirish, bajarilgan ishda hayotiy mazmunni ko'rish, ishning barcha bosqichlarida yuqori darajadagi motivatsiyani saqlash qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Interpretatsiya – bu turkumlashtirish, ya'ni mazmunni tushunish va tushuntirish demakdir. Turkumlashtirish – axborotni tushunish, tavsiflash, tajribalarni, vaziyatlarni, hukmlarni, hodisalarni tavsiflash orqali toifalarni, xususiyatlarni, farqlarni tushunish yoki to'g'ri shakllantirishni anglatadi.

Ma'no yoki mazmunni tushuntirish – axborot to'plami, emotsional funksiyalar, niyatlar, motivlar, maqsadlar, ijtimoiy ahamiyat, qadriyatlar, qarashlar, tartib va qoidalar, mezonlar yoki kommunikatsion tizimlar yordamida ifodalangan o'zaro munosabatlar, ya'ni til, ijtimoiy xatti-harakatlar, rasmlar, raqamlar, grafiklar, jadvallar, diagrammalar, belgilar va ramzlarni o'z ichiga oladi.

Kognitiv komponent ham tarkibiy qismlardan biridir, chunki u o'z tarkibiga insonning bu dunyoda o'ziga xos noyob shaxs sifatidagi o'zining bilimlari, tanqidiylik fenomeni, tanqidiy fikrlash va uning mexanizmlari, tanqidiy faoliyatning mohiyati, ijodiy jarayonda tasavvur, sezgi roli, ijodning suveren manbai sifatida o'zini anglashni o'z ichiga oladi.

Tahlil kognitiv komponentning bir qismi sifatida hukmlar, tajribalar, dalillar, ma'lumotlar yoki fikrlarni ifoda etishga qaratilgan savollar, tushunchalar, tavsiflar yoki boshqa tasavvur shakllari o'rtasidagi munosabatni aniqlaydi. Tahlil qilish qobiliyati g'oyalarni ko'rib chiqish, dalillarni aniqlash va tahlil qilish bilan tavsiflanadi.

Talabalar g'oyalarni ko'rib chiqadilar, dalillar yoki e'tiqodlar kontekstida rollarni belgilaydilar; atamalarni aniqlaydilar, g'oyalar, tushunchalar yoki bayonotlarni solishtiradilar yoki qarshi qo'yadilar; muammolar hamda qism va butun o'rtasidagi konseptual munosabatlarni aniqlaydilar.

Dalillarni tahlil qilishning o'ziga xos belgilari – bayonotlar, fikrlar yoki qarashlarni qo'llab-quvvatlash yoki rad etish uchun sabablar yoki dalillarni taqdim etish; taxminiy xulosa, asoslar va xulosalarni tasdiqlash uchun ilgari surilgan sabablarni aniqlash va farqlash qobiliyati; xulosani tasdiqlashga qaratilgan boshqa asoslar va sabablar; qo'shimcha dalillar – oraliq xulosalar, aytilmagan taxminlar, dalilning umumiy tuzilishi yoki qasddan dalillar.

Faoliyat komponenti ijodiy darajada turli xil faoliyat bilan samarali shug'ullanish qobiliyatini va atrofdagi odamlar bilan konstruktiv munosabatda bo'lish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Ushbu komponentning mazmuni talabalarda o'zlarini ijodiy shaxs sifatida ko'rsatishga yordam beruvchi fazilatlarini rivojlantirishga imkon yaratadi. Shuning uchun faoliyatiy komponent o'zida xulosa qilish qobiliyatini aks ettiradi.

Xulosa – tegishli ma'lumotlarni ko'rib chiqish va faktlar, bayonotlar, e'tiqodlar asosida xulosa chiqarish; farazlarni shakllantirish; ma'lumotlar, taxminlar, tamoyillar, dalillar, hukmlar, fikrlar, tushunchalarni aniqlashni anglatadi. Xulosa dalillarga shubha qilish, muqobil variantlarni ko'rib chiqish va umumlashtrish haqida mulohaza qilish orqali taqdim etiladi.

Shubhali dalillar qo'shimcha qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'lgan dalillarning zaif tomonlarini aniqlash, ma'lumot izlash va to'plash strategiyalarini shakllantirish, axborotni topish va baholash strategiyasini belgilash orqali aniqlanadi.

Muammoni hal qilish uchun muqobil fikrlarni shakllantirish, muammo bo'yicha fikrlarni ilgari surish, maqsadga erishish uchun turli xil rejalar tuzish; hamda qarorlar, fikrlar, nazariyalar va pozitsiyalarning mumkin bo'lgan oqibatlarini taxmin qilish va ularni loyihalashga asoslanadi.

Xulosa chiqarish – ma'lum bir vaziyat bo'yicha pozitsiya, fikr yoki nuqtai nazarning ta'rifini ifodalaydi; har xil turdagi hukmlardan foydalanish: o'xshash, matematik, dialektik, ilmiy va boshqalar; faktik ma'lumotlar bilan tasdiqlangan xulosalarni aniqlash va ma'lumot yetishmasligi sababli xulosalarni rad etishni nazarda tutadi. [1].

Refleksiv komponent yetishmayotgan ma'lumotlarni olish uchun ma'lum va noma'lum chegaralarni aniqlash qobiliyatini, harakatlar va qobiliyatlarining tanqidiyligini, o'z imkoniyatlari va ob'ektiv dunyoda va o'zida mumkin bo'lgan o'zgarishlar haqidagi bilimlarni tegishli talablar bilan bog'lash qobiliyatini; ham yakuniy mahsulot sifatini, ham ishning alohida bosqichlarini baholash qobiliyatini, hamda baholashning tegishli shakllari va usullarini tanlash qobiliyatini anglatadi.

Baholash qobiliyati fikr yoki axborot manbaini aniqlash uchun omillarni ko'rib chiqish, savollar, ma'lumotlar, prinsiplar, qoidalar yoki yo'nalishlarning dolzarbligini baholash, tajriba, vaziyat, mulohazaning maqbulligi, ishonchliligi yoki haqqoniyligini baholashni nazarda tutadi. Dalillarni baholash – bu dalilning haqqoniy ekanligini aniqlash, dalilning zaif tomonlarini baholash va savolni to'g'ri qo'yish, noto'g'ri yoki shubhali taxminlarni aniqlash, noto'g'ri va to'g'ri xulosalarni aniqlab topish, dalillarning sabablarini va taxminlarni dalilning maqbulligi nuqtai nazaridan baholash, dalilning mumkin bo'lgan oqibatlarini aniqlash va baholashdan iborat.

O'z-o'zini tartibga solish – refleksiv komponentning bir qismi sifatida, fikrlar yoki natijalarni tasdiqlash, asoslash yoki tuzatish uchun o'z mulohazalarini tahlil qilish va baholash qobiliyatidan foydalangan holda kognitiv faoliyatni, uning elementlarini va olingan natijalarni o'zo'zini nazorat qilishni amalga oshirishni o'z ichiga oladi. O'z-o'zini tartibga solish qobiliyati, ehtimol, tanqidiy fikrlashning eng muhim qobiliyatidir, chunki u tanqidiy fikrlash jarayoni ishtirokchilariga fikrlash jarayonini yaxshilashga imkon beradi. [2].

O'z o'zini tahlil qilish – o'z mulohazalarini baholash; olingan natijalarni tekshirish va kognitiv qobiliyatlarni to'g'ri qo'llash; o'z fikrini va uning sabablarini ob'ektiv kognitiv baholash, stereotiplarning ta'sir darajasini baholash; xurofotlar, his-tuyg'ular yoki hukmning ob'ektivligi yoki mantiqiyligini cheklaydigan boshqa omillar; tahlil, talqin, xulosa yoki mulohazalarni adolatli, to'liq, oqilona, xolis, asosli baholash uchun o'z motivatsiyasini, qadriyatlarini, munosabatini va manfaatlarini baholash kabilardan iborat.

Psixologik-pedagogik mezonlarni o'lchashda asosiy ko'rsatkichlar – bular yuqori, o'rta va quyi darajadagi tanqidiy fikrlash turlaridir. [3].

Yuqori daraja. Qo'yilgan muammoning mazmunini tushunib, talabalar o'zlari gipotezani ilgari suradilar va asoslaydilar hamda o'qituvchi bilan birgalikda uning barcha oqibatlarga mos kelishini

tekshiradilar. Talabalar mustaqil ravishda gipotezani ilgari suradilar va uni argumentlar bilan tekshiradilar. O'z-o'zini baholashni ob'ektiv olib boradilar. O'z fikrini taklif qiladilar yoki birgalikda yechim topadilar. Talabalarda yangi, nostandart vazifa yoki biror ish turini taqdim etish jarayonida hissiy "komfort" kuzatiladi. Ularning faoliyati o'z fikrini, nuqtai nazarini va paydo bo'lgan shubhalarni ifodalash sharoitida xato hissi yoki qo'rquvning yo'qligi bilan rag'batlantiriladi. Reproduktiv materialni takror ishlab chiqarishning odatiy qonuniyatlarini yengib o'tish, olingan bilimlarni kognitiv faoliyat tajribasini, o'quv ishlari usullarini, mashg'ulot paytida va undan tashqarida to'plangan bilimlarni ijobiy o'zgartirishda foydalanish zarurati paydo bo'ladi. O'zlarining adresiga nisbatan qaratilgan asosli tanqidlarga sabr-toqat va bag'rikenglik kuzatiladi. Tanqidiy fikrlash – talabaning tanqidiy fikrlash madaniyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi, taklif qilingan g'oyalarni sinab ko'rishi, fikrlarni xolisona baholay olish, o'z-o'zini tanqid qilish, analiz, sintez, xulosa chiqarish kabi tarkibiy qismlarni to'g'ri baholashini nazarda tutadi. Talaba tanqidiy fikrlash ko'nikma va malakalarini takomillashtiradi.

O'rta daraja. Ushbu daraja quyidagi parametrlarga ega:

- qo'yilgan muammoning mohiyatini anglash, uni shablon bo'yicha hal qilish;
- tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini individual va jamoaviy bosqichma-bosqich rivojlantirish, asosiy fikrlash operatsiyalari: tahlil va sintez. Ish munozaralar, aqliy hujum, farazlar shaklida olib boriladi. [4].

Muammolarni ma'lum usulda hal qilishga harakat qilinadi:

- tashkillash va e'tiborning yuqori darajada emasligi;
- faol pozitsiyaning yo'qligi, talabalar esa o'zlarining ijtimoiy doiralaridagi odamlarning fikr va qarashlariga tayanib qolishi;
- muammoli topshiriqlarni hal qilishda cheklangan tajriba.

O'quv jarayonida samarali fikrlash usullaridan foydalanish qobiliyati amal qilishi kerak bo'lgan qoidalarni bilishni talab qiladi. Bu darajada bizni talabalarning tanqidiy fikrlashga taalluqli talablarni qay darajada mustahkam o'zlashtirgani, ularni muayyan sharoitlarda qay darajada ongli ravishda qo'llashi qiziqtiradi. Ushbu darajada ratsional bilimlarning motivatsiyasiga erishilishi mumkin, individual operatsiyalarni bajarish jarayonida faoliyatni rivojlantirish, va sozlash mavjud. [5].

Quyi daraja talabalarning tanqidiy fikrlash fazilatlarini va qobiliyatlari haqida taxminiy tasavvur bilan tavsiflanadi va u o'quv materialida ob'ektiv qarama-qarshilikning mavjudligi va uning xatolarga tayanish usuli muammosi shaklida ifodalanishi, uyushgan tartibdagi hukmni shakllantirish bilan belgilanadi. O'qituvchi "tanqidiy" vaziyat yaratadi va talabalar bilan birgalikda undan chiqish yo'llarini izlaydi. Talabalar asosiy tushunchalar va harakatlarni anglagan holda, o'quv mashqlarini taniqli model bo'yicha bajaradilar va shu bilan kelgusidagi vazifalarning bajarilishi belgilanadi. Bu daraja elementar aqliy operatsiyalar shakllanishi bilan tavsiflanadi: analiz, sintez, taqqoslash, muhim narsalarni ajratib ko'rsatish va boshqalar. Faoliyatning quyi darajasida bo'shashmaslik va demokratik fikrlash, talabalarning yutuq va muvaffaqiyatsizliklariga ko'p ham e'tibor bermaslik, erkin qo'yish, ularning ishlariga hech kim aralashmasligini afzal ko'rish talab etiladi.

Tanqidiy fikrlashni tarbiyalashning mazkur – yuqori, o'rta va quyi darajalari tajriba ishining asosiy ko'rsatkichlari bo'lib xizmat qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdukarimov X. Professional pedagogika. - T.: "O'qituvchi" NMIU, 2010.
2. Dyui J. Tafakkur psixologiyasi va pedagogikasi. (Biz o'ylaganimizdek) / J. Dyui; boshiga. ingliz tilidan. N. M. Nikolskaya. M.: Labirint, 1999.
3. Ibragimov G.I. Konsentrlangan ta'lim texnologiyasi masalasiga / G.I. Ibragimov // Mutaxassis. - 1993. - № 1.
4. Kluster D. Tanqidiy fikrlash nima / Devid Kluster // Tanqidiy fikrlash va savodxonlikning yangi turlari. - M.: TsGL, 2005.
5. Tuychiev A. Rus tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlash texnologiyasidan olib o'tish. Ilmiy uslubiy jurnali. 3/3. Nukus: 2021-yil. 4-b.

O'QUVCHILARNI RAG'BATLANTIRISHNI OSHIRISHDA VALDORF VA DAVLAT UMUMTA'LIM MAKTEBLARINING TAMOIYILLARI

S.S. Zuparova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Maqola Valdorf ta'limi falsafasi bilan davlat maktablarining farqlarini aniqlashga bag'ishlangan. U ijodiy o'rganishni baholaydi. Valdorf ta'limi va tadqiqotga jalb qilingan davlat maktablarining bir qator falsafiy maqsadlari va ta'lim takliflarini tahlil qiladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi Valdorf va davlat maktab o'quvchilarining ijodiy fikrlash qobiliyati o'rtasida sezilarli farq borligini aniqlashdir.

Kalit so'zlar: Valdorf ta'limi, davlat maktablari, xususiy maktablar, o'quvchilar, o'qituvchilar, bolaga yo'naltirilgan, idealizm, realizm, yaxlit yondashuv, his qilish, fikrlash, bajarish, antroposofiya, o'quv dasturi, o'quv rejasi, jismoniy va madaniy muhit, hamkorlik, yosh darajasi.

Аннотация. Статья посвящена выявлению различий между философией Вальдорфского образования и общеобразовательных школ. Она оценивает творческое исследование и анализирует ряд философских целей и образовательных предложений Вальдорфских и государственных школ, участвующих в исследовании. Цель этого исследования - определить, существует ли заметное различие между способностями к творческому мышлению Вальдорфских учеников и учеников государственных школ.

Ключевые слова: Вальдорфское образование, государственные школы, частные школы, ученики, учителя, ориентированность на ребенка, идеализм, реализм, целостный подход, чувство, мышление, действие, антропософия, учебная программа, учебный план, физическая и культурная среда, сотрудничество, возрастной уровень.

Abstract. The article is devoted to determine the differences between the Waldorf education philosophy and public schools. It evaluates creative study and analyzes a number of philosophical objectives and educational suggestions of the Waldorf and state schools involved in the study. The aim of this research is to identify if there is a notable distinction between the creative thinking ability of Waldorf and public school pupils.

Key words: Waldorf Education, public schools, private schools, pupils, teachers, child-centred, idealism, realism, holistic approach, feeling, thinking, doing, anthroposophy, curriculum, syllabus, physical and cultural environment, cooperation, age level.

Valdorf ta'limi XX asrning boshlarida Germaniyada avstriyalik olim va faylasuf Rudolf Shtayner tomonidan asos solingan. Ta'limning bu turi o'qituvchilar bolalarning istiqbollarini tabiiy ravishda kengaytirishga yordam beradigan noamaliy mafkuraga asoslanadi. Darhaqiqat, Valdorf maktabining samaradorligi, masalan, ushbu ta'limning tashkiliy tuzilishi yoki Valdorf o'quvchilarining erishgan yutuqlari to'g'risida ma'lumotlar kam.

Ushbu maqola ijodiy izlanishlarni baholaydi va tadqiqotga kiritilgan Valdorf maktablari va davlat maktablarining turli ma'naviy maqsadlari va o'qitish takliflarini tahlil qiladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi Valdorf o'quvchilari va davlat maktab o'quvchilarining samarali fikrlash qobiliyati o'rtasida sezilarli farq mavjudligini aniqlashdir.

Hozirgi vaqtda bu usul maktablari dunyoning oltmishdan ortiq mamlakatlarda mavjud bo'lib, butun dunyoda minglab xususiy maktablar va taxminan ikki ming boshlang'ich ta'lim dasturlari mavjud. Asosan bunday ta'lim usuli davlat maktablarida emas, balki xususiy maktablarda uchraydi. Zero, xususiy maktablar metodologiyasi san'at va tasavvur qilish asosida joriy etilgan. Aslida, Valdorf ta'lim yondashuvi bolaning boshi, qo'llari va yuragi yordamida to'liq integratsiyalashuvga e'tibor qaratadigan keng qamrovli ta'limga asoslangan.

Ta'limning ushbu yondashuvi o'quvchiga yo'naltirilgan va bolaning ongi, tanasi va ruhi orqali o'rgatish falsafasiga bag'ishlangan. Rudolf Shtaynerning fikriga ko'ra, "Hayot yaxlit shakldagi birlashmadir va biz nafaqat bolani, balki butun hayotni hisobga olishimiz kerak, qolaversa butun insoniyatga qarashimiz kerak." Uning qarashlari bolani aqliy, jismoniy va o'zaro hamkorlikka o'rgatish uchun erta rivojlanishning bolaga yo'naltirilgan mafkuralarini o'zida mujassam etgan.